

Örök Október és Virágvasárnap

Sütő András és Nagy Gáspár emlékére

„Belülről izgatás fokozódik. Ártatlanok üldözése, okatlan bosszúhadjárat, justizmord... Ülnek a fellegetvárban, nem tudják, mit érez, gondol a nép, melynek nevében uralkodnak. Ez a módszer állandósítja októbert... Az a ló, melynek véresre rángatják a száját, végre megbokrosodik. – A bika, ha nyugtában folyton piszkálják, végre felugrik, és döf, akit lát.”

(Kodály Zoltán)

(Az októberi magyarság „a szabadság szeretetének népe”).

2006. október 23. a délutáni Budapest, Európai Unió: nemzeti színű zászlót lenget egy fiatalember szemben a rohamcsapattal, amelyből batan kiválnak, és rárontanak a békés ifjúra, majd leteperik, körbeállják, s a földön fekvő, megbénított EMBERT ÜTLEGEK ÉS RUGDALJÁK.

MAGYARORSZÁGOT KITALÁLTÁK.

„Hangtalanná foszlik minden.” Csak Viperá ajzott bandája sziszegi bestiális vezényszavait; „nyüszítő gyávaság”. 1989 nyarán a pekingi téren a tank átgázolt a virágot lengető fiatalemberen. Nálunk Törvény, Rend és Humanizmus. Kovács Pisti nevelőapja, korábbi viperás, mondotta márványba írva: a békés többség otthon maradt, őket meg kell védeni. Mert mindenek előtt: Nyugalom! A NYUGALMUK. 1848. március 15-én és 1956. október 23-án sem a többség ment az utcára. Íme Durbints sógor szabad elve, a fő-bolgár-mester és bandájának üdvországa: a Kufárok demokráciája. Szívrátételes-negédes tirádákba sztaniolozott hon-aljasítás. „Kussoljatok” és lehettek! Normájuk: az abnormalitás. Márkás író urak és pártrikkancsok babérkoszorúk leveleiből sodort szivarok kábulatában a központi híripar vak- és siketképzés felkentjeként prófétálják: a vezérbika világunk legjobbika. Mert „e mértékadó adó-vevők / nem ismernek mértéket”! Nemcsak a tegnapot, de a jelent és már a Holnapot is ragacsossá hazudják.

Mibeztartás végett: SZERETIK MAGYARORSZÁGOT.

Egyébiránt pedig: „förtelmes naftalinbűz”.)

Sütő András 1973 októberében kezdte írni első történelmi darabját, az *Egy lócsiszár virágvasárnapját*, amelynek forrását alcímében megjelölte: „Henrich von Kleist krónikája nyomán” készült. Ihletformáló, erősítő adatokkal különféle jegyzeteiben, beszélgetéseiben az író is szolgált, miszerint az ötvenes évek közepén, Kleist műveinek tanulmányozásakor figyelt fel a kisregényre. Majd másfél évtized múlva a Magyar Népi Szövetség vezetőjének, Kurkó Gyárfásnak a sorsát idézve, a *Nebéz kenyér*hez írott bevezetőjében hivatkozott. Olyasként, hogy Kolhaas kálváriáját „a század tömegméreteken reprodukálta... Sajnálatos – vagyis tragikus

tény –, hogy Kurkó Gyárfás Kolhaas Mihály módján jutott az igazságához. Amikorra mindenét elvesztette.” Sütő András életművét, darabját tárgyaló tanulmányok, könyvek említik az *Én egyetemem* című írását is, amelyben Szabédi Lászlóra emlékezve egy angol hajós-kereskedő történetét idézi fel, akit a vámhivatal egy dollárral megkárosított, s az igazságáért folytatott harcában elvesztette vagyonát. Egy kései beszélgetésünkben Sütő András pontosította Kleist olvasmányát, miszerint Kolhaas történetére is Szabédi László hívta fel a figyelmét, amelyet a Budapesten 1955-ben megjelent Olcsó Könyvtár köteteként Kardos László fordításában ismert meg.

De az olvasmányi adatoknál érdemes beljebb hatolni Sütő András írói gondjaiba, mert az igazi kérdés önnön sorsa s az, hogy a közügy szorításaiban megszenvedett emberi-művészi drámájában miként jutott el, talált vissza Kolhaas Mihály történetéhez. Annyi kötetbe rendezett beszélgetése között se olvasható az az 1975-ös röpké interjú a *Dolgozó Nőben* (március), amelyben Lászlóffy Aladár kérdezte az *Egy lócsiszár...* szerzőjét. Darabjának fogantatására utalóan nyilatkozta Sütő András: Kolhaas sorsát „naplóm szerint 1957-ben éltem át drámaként, életem akkori hullámzásában”. Ez az alkotói-tektonikus mozgás persze már korábban kezdődött azzal, hogy a *Falvak Dolgozó Népének* főszerkesztőjeként „lázongó keserűséggel” olvasta azokat a feljelentő leveleket, tudósításokat, amelyekből kicsapott a mozgalmi gyűlölködés, amelyek folytán emberek, családok roppantak össze. S hogy szülei minő kálváriát jártak, arról az *Anyám könnyű álmot ígér* című naplójából értesülhetünk. Amit majd a Világos utáni Kemény Zsigmondról írt a hatvanas évek végén, azt az ötvenes évek elején már szenvedte Sütő András: az „IGEN és a NEM malomkövei közé lapítva” kereste a megoldás módozatait. A NEM azt jelentette, hogy lemondott főszerkesztői megbízatásáról, s hogy távolodjon is a legfelső apparátus ördögi köréből, 1954-ben Marosvásárhelyre költözött, s az *Igaz Szó* munkatársa lett. És NEM csábult a budapesti szirénhangokra sem, amikor 1955-ös budapesti útján a *Szabad Nép* hívta vezető munkatársnak.

Ahogy félrejáró hőse, Salamon igazával küszködik, irodalmi-közéleti szereplőként Sütő András is hasonlóképp viaskodott a hétköznappal, író társaival és a helybeli pártbürokratákkal. Megjelent s elvetélt, évtizedekkel később közölt jegyzetei, vitairatai a tisztulás óhajtatásában íródtak. S az 1956-os magyarországi forradalmat követően már sorsába vágóan vetődtek fel azok kérdések, amelyek a *Szemet szóért* című kötetében olvashatók; mások mellett az ő letartóztatására is készültek. „Nem is azért persze, mert *forradalmi helyzet híján* forradalmi súlyú kezdeménnyel, mártíromságot is vállaló, rendszerváltó vakmerőséggel rontottam volna fejfel a falnak.” 1957-es vívódása, drámája ekként sűrűsödött: „Máig tartó vita Erdélyben, hogy a magyarországi forradalom példájára lehetséges lett volna itt is felkelést indítani a diktatúra ellen. Akik az ellenkezőjét vallják, joggal és tárgyilagosan hangoztatták ’56-ban is, hogy a forradalmak nem álomból, hanem objektíve adott társadalmi körülmények szerint lobbantak föl. Ezek az adottságok és objektív körülmények Romániában távolról sem voltak hasonlatosak a magyarországi állapotokhoz” (Kézírtas feljegyzés: *Töredékek ’56-ról*).

Csaknem tíz esztendőn át alig-alig jelentkezett írással; a csönd is jelezte az író benső, morajos küzdelmét. „Közügyi tapasztalataim súlya alatt roskadoztam. A *van olyan szépet* hinni akartam, s *van olyan nehéz* drámái vércsevijjogással szaggatták idegeimet” (Sütő András kiemelése; *Évek - hazajáró lelkek*). De egy eddig ismeretlen munkáját is említeni érdemes a *Lócsisár*hoz vezető úton. Legfeljebb említette korábban, de közlésre nem engedte azt a filmforgatókönyvét, amelyet a végzetes kórral küzdve marosvásárhelyi otthonában mutatott meg: 1960-ban több változatban írta, *Aranykezek*, illetve *Forgószél* címmel. Hőse egy kivételes tehetséggel alkotó fazekas, akit a téglagyár igazgatójának neveznek ki. Művészi ambíciója nemcsak társadalmi megbízatása folytán omlik össze, hanem keze is alkalmatlanná válik a korongozásra. Tamási fazekasa, Bodrogi a *Hullámzó vőlegény*ben nyugtalan igényességéből visszatalál a művészi ihletéhez, de Sütő András figurája posztjáról aláhullva igazát keresi a törvényben: veszteségéért fizessenek kártérítést! Küzdelme hiábavaló; s belezakkan a kálváriába, melynek jeleként összeroppanása egy döbbenetes-tébolyos monológban nyílik meg. Egyéni sérelmét a fazekas nem tudja társadalmi igazsággá emelni, s persze hogy film se készülhetett belőle, hiszen a kommunista párt az ép elméjű emberiség üdvösségét hirdette, a tébolyult másságosak és eszmefogyatékosok a nagy s világmegváltó menetelést csak zavarták s hiteltelennítették. Likvidálásuk tehát a bolsevik programba tartozott; munkatáborok mellett, zárt osztályokon és börtönökben rács mögött átkezelték őket a másvilágra. S ha mégsem, tudata-sorvasztott véglényként vonaglott a pusztulásig. Hogyan szerepelhetett volna áldozatként egy rendszerbe zavarodott antihős, aki a győzedelmes termelési regények korában politikai-esztétikai üldözöttként bujdosik? Sütő András jelen idejű történetével az egyéni becsapottság felvetésében a társadalmi méretű kudarc tehát anatómiát jelentett. Nem drámái természete folytán, hanem a kort, a német parasztháború idejét tekintve indítató műnek tekinthetjük Sartre *Az Ördög és a Jóisten* című darabját is. Amelyben a fegyveres harc és a béke kérdése, a lázadás értelme, Isten voltának tetten érése teoretikus-bölcséleti magasságába helyezett dialógusokban nyilatkozik meg.

Illyés Gyula, Németh László nyomán a történelemi párhuzamosság már engedékenyebbnek mutatkozott a világ felfejtésében. Sütő András Dózsa parasztforradalmát több írásában is említette a '70-es évek fordulóján, s közöttük egyikben a magyar történelem látószögében a Kemény Jánossal folytatott éjszakai disputájára utal: „Gondolatban azok nyomába szegődtünk, akik megváltásukat nem a Názáretitől, hanem a kardjuktól remélték” (*A mecénás metamorfózisai*). Az *Erdővidéki napló*ban, a hatvanas évek végén az elbukások, pusztulások századait említi: „A kifejezés: *siculicidium* – magyarul székelgyilkolás – nem a szójáték kedvéért született; ennek a népnek a fő foglalkozása az volt, hogy öldösték. Dózsa fején a tüzes korona hetedizigleni bosszú volt visszamenőleg is, előlegként is a fiaknak, a tizenkét éves koruktól már hadkötelezetteknek, az akasztófára kijelölteknek: a Török Jánosoknak, Gálffy Mihályoknak Marosvásárhelyt 1853-ban és mind a többinek, az utánuk jövőknek.” Dózsa neve majd a *Lócsisár virágvasárnapjában* felmerül; a forradalmár nyugtalan voltának képeként a Vámos a „Münzer-pofa” párjaként említi a „Dózsa-pofát”.

A harc, a cselekvés lehetősége és hiábavalósága tehát írói és magánemberi kérdésként is központi kérdés Sütő András gondolkodásában, amely az *Anyám* napló-jegyzetében is változatos utalásokban és történetekben felmerül. Kamarási eposzában alkotói és magánemberi alaptételét is megfogalmazza: „A nyugalomhoz az kell: tudja az ember, hányadán áll a világgal.” S az pedig a megcsonkult, mert az istentelenített világ jelensége, hogy például a tárgyaláson hiányzik az eskütétel, s evvel a magasabb rendű félelem se él az emberekben, „az áldozat pedig keresi igazságát. Persze magánúton”. Kocsmai pofozás és páholás formájában, amely majd a Lócsiszar árnyalatos kérdésekként is felvetődik. S a végletes türés és békeség módozata pedig imígyen hangzik Berta néni és a szomszédasszony beszélgetésében: „– Mikor szól a puska, ne avatkozzék az ember saját dolgába se.” *Erdővidéki napló*­jában pedig ezt is olvashatjuk: „Régi mondás: a székelynek két feje van. Egyiket mindig levághatták, ha jogaiért fegyverhez nyúlt. S mikor nem nyúlt?” De a fegyver nem jelent mindig kiegyenesített kaszát, dárdát, fustélyt vagy kardot, mert a toll és a kimondott igazság is életre-halálra menően ví-terepre való. Magyar írónak különösen. Az árral szemben úszó pisztrángtermészet a hatvanas években Áprily verséből hitvallássá fogalmazódik Sütő András emberi-írói életművében. Immár nem az osztályos hűség, hanem a közösségi sors rontására, rombolására mondott NEM bátorságára mindenkor kész, kiérlelt nemzetiségi küzdelem programja tisztázódik a hatvanas évek második felében. Amelynek eddig kevésbé méltatott, ám történelmi súlyát és drámaiságát tekintve további munkásságának meghatározó írása a *Mondd!* című „szusszanásnyi” írása, amely a 175 éves Kolozsvári Állami Magyar Színház köszöntésére íródott. Egy történelmi látomás a Trianon utáni erdélyi magyarság nyelvvel­delmi küzdelmeiről. S hogy ebben a gyakran és felületesen csak jegyzetnek minősített vallomásban hatalmas indulat és dráma feszül, azt a brutális kihallgatásban az ismétlődő párbeszéd szinte önkívületig fokozza: „A szó véres göngyölegben bukik a láb elé a porba: – Mondom! Azért is mondom! Csak azért is! Ha másként nem: fogam kiköpve, véres nyálamat nyelve: magamban. Magamnak s mindazoknak, akik bennem laknak: a bennem kolduló nyelvkárosultaknak.”

Vélhetjük: Kolhaas Mihály sorsának ihletét két Dózsa-mű is erősítette. 1968-ban nagy politikai-diplomáciai és alkotói küzdelmek közepette Kósa Ferenc, Csoóri Sándor és Sára Sándor jobbára Erdélyben, magyar–román–szlovák együttműködésben (inkább együttakadályoztatásban és főként együttmegfigyelésben) forgatta *Ítélet* című filmjét, amely már az elbukás víziójában idézi fel a parasztlázadás eseményeit. S bár Illyés Gyula nem említi, filológiailag is igazolható, hogy *Dózsa György* című drámáját az *Ítélet* nyomán gondolta újra s írta *Testvérek* című darabját. Amelyet Sík Ferenc rendezésében a Pécsi Nemzeti Színház 1972 szeptemberében mutatott be, s a budapesti Nemzeti még abban az évadban, 1973 áprilisában műsorára tűzött. Ki nem fogyva 1956–1957 gyötrelmeiből, érthető, hogy 1973 őszén, a magyarság elleni változatos nyomások, a kiMOND(D)hatatlanok szorításában Sütő András nem diadalmas példázatként szemlélte Dózsa György sorsát, hanem a bukás utáni konszolidáció látószögét kereste: „...nem a kleisti

szemlélet égtája gomolygott föl az idő távolából, hanem egy vérbe fojtott parasztforradalom kormos-pernyés-akasztófás, újramoccanó világa; nagy szenvedélyek kényszerű fellángolása a látszólagos társadalmi és egyéni lelki nyugalom kízókamráiban” (*Naplójegyzet befejezett drámákról – Évek – hazajáró lelkek*). S ugyanitt Kolhaas drámáját pedig így párolta ki a novellából: „...ott kezdődik az ember, amikor összetéveszti magát azzal, amitől megfosztották.”

(„*a 2000-ig süllyedés?*” Már zuhanunk. Bűnbanda tűszaként repülünk – kalóz a pilóta, mesés éden gyönyörével ámit, miközben még a süllyedésmérő adatait se óhajtja tudomásul venni. Már a mentőmellényt kéne kapcsolni, de az utasok fele EGY-ügyü, és boldog révületben a majdani paradicsomot vizionálja. „Összkomfortos bennük a hazugság, és plafonig ér a gyávaság”. Mobiltelefonok kikapcsolva, a rádiós is a Kalóz Kívétai Társaság tagja, ugyan ki s hová küldhetné segélyjeleit? „Mentsétek meg lelkeinket!” Európa pedig néma. Most sem érzékeli, mint 1956-ban, hogy ami itt történik az történelmi-politikai előrejelzés: a térség gazdasági és morális végzetét ígéri. S majd globálisan is. Most és itt modelleződik a katasztrófa. Am az is történelmi tanulság, hogy a fekete doboz adatait sem óhajtják megfejteni.)

Bethlen Gáborhoz monodrámaként szólt a kisebbségi panasz a *Nagyenyedi fügevirágban*, a *Mondd!* pedig párbeszéd, sűrített drámai jelenet a XX. századból. Kleist krónikáját Sütő Andrásnak drámaíróként kellett újraformálnia, vagyis az epika folyamát zuhatagossá alakítani. Filológiai összevetések gyakran kimerülnek abban, hogy megállapítják: a novellában Nagelschmidt csak epizódként tűnik fel, aki rablócsapattal fosztogatott, s mint a novellában olvasható: „s a fortélyos lovagok elég ügyesek voltak hozzá, hogy ennek a villámit a boldogtalan lócsiszár fejére irányítsák”. Vagyis Kolhaas igaz ügyének harcát elpiszkiás és gyanúba keverjék. Sütő András erős színházi emléke Illyés Gyula *Fáklyalángja*, amelynek századik előadását a szerző is látta 1956 januárjában a marosvásárhelyi Székely Színházban. Ugyanitt Németh László jelenlétében 1970 januárjában a *Két Bolyai* előadására került sor, s vélhetően a *Kortárs*-beli közlésből megismerte a *Testvéreket* is. Valamennyi mű közös dramaturgiája: a drámai mondanivaló páros küzdelemben izzik fel. Kossuth és Görgey (Kormányzó és a hadsereg vezére); apa és fia (Farkas és János); György és Gergely (testvérek) a darabokat átívelő vitákban az események hullámszámban igazukat szikráztatják.

Ebben a szembesítő törekvésben Sütő András a kleisti epizódból Kolhaas mellé emeli Nagelschmidtet, akinek a darab indító jelenetében „jobbágyindulata” mutatkozik meg. Az örökkön lázadó emberé, akinek életelve: „Agyon kell mindet verni, mint a veszett kutyát; ha nem ütöd agyon, ő ver főbe téged s egy egész országot” – mondja szarkasztikusan utalva az urak hatalmára. Nagelschmidt nem ismer megalkuvást, Kolhaas a krisztusi megbékélést hirdeti, különös tekintettel arra, hogy: „A fölkelést leverték. A fölkelőknek tehát nem volt igazuk.” A törvénytisztelő és a törvénytíró szikráztatja érveit a német parasztháború bukásának fájdalmában és a holnapi szabadság reményes gyötrelmében. Első disputájukban Nagelschmidtben inkább egy anarchista ábrándja buzog, Kolhaas pedig a társadalmi realitással érvel: „...az emberek kifulladtak már a hitvitában, felkelésben, a halot-

tak eltakarításában. élni akarnak: dolgozni, gyermeket nevelni, vásárokra járni...”. Kleist kisregényét abban módosította legerősebben a drámaíró, hogy a próza jó egyharmadát jelentő cigányasszonyi jóslat sorsát kiiktatta. Evvel a nagyfejedelem személyét is a láthatatlanság körébe vonja. Romantikus és rejtélyes motívumok helyett feszes tragédiára hangolta, komponálta az epikát.

Kleist krónikájának színpadra formálásában hatalmas formáló erőt mutat Sütő András azzal is, hogy a történelem vallási-hitbeli atmoszféráját biblikus nyelvel teremti meg. Száraz tárgyszerűséggel mondja történetét Kleist, Sütő András pedig elmélyül a szellemi-lelki protestantizmusban is. Nyelvi sugallatában mutatkozik meg a dráma mély nemzeti ihlete, és sorsos indíttatása: Nagelschmidt és Kolhaas a villámreplikákban Dánielre és a Jelenésekre, Mátéra és Mikeásra hivatkoznak. S majd Károli Gáspár poétikus nyelve is fényel tölti be a színpadot, midőn Kolhaas és Lisbeth szerelmi jelenete Salamon király énekéből építkező feleletgömbben megrendítő poézissá emelkedik: „...tégy engem mint egy pecsétet a te szívedre, mint egy pecsétet a te karodra; mert erős a szeretet, mint a halál, kemény, mint a sír, a buzgó szerelem, lángjai tűznek lángja, az Úrnak lángjai...” (Kolhaas).

(Tudja, hogy hazudik, de büszke rá. És arra is, hogy mer sértegetni: kitessékelve az országból a fiatalokat, egymásnak uszítva nemzedékeket. Elszennyesítve a köznyelvet, államvallássá emelte a cinizmust. Amely kiiktatja a lelkiismeretet, vagyis az ember és ember közötti hiteles, lélek és erkölcs szerinti kapcsolatot. Felfelé nem tekint, és nem fél, Istene önmaga. Ver-blablál; perc és helyzet szerint rögtönöz. S nem ösztönösen, hanem, hisztérikus lobbanásokkal, elhatározott gazemberként. Ilyenképpen mintává emelkedik, s gépezete is hozzá igazodik. Rohadt és rohaszt; felhatalmazása van rá, mert „Kalózia” üdvözült fejedelme. Lukács apostollal szólva: „Latrok barlangjává” tette a hazát. Az újkori Európát példázza: eszmefogyatékos volta szerint internacionalista: globál szövetkezősek lelkesültje. Ott a hazája, ahol a haszna. VIP(era) Baráti Társaság, a „mindig egyeztető éllovas-vonalzsoldosok” vonaglása. A Jóbhelyenvolt Kufár Önvédelmi Egylet. Belépés csak ingatlanspekulánsoknak és eurobizományosoknak!)

Müller Ferenc személyét is jelentősen átalakította Sütő András, mert Kleist regényében csak epizódszereplőként tűnik elő a pereskedés pokoljátékában. A *Lócsiszárbán* központi szereplővé emelkedik, noha egy nagyobb és két villanásnyi jelenetét tekintve színpadi alakítóját is epizódalakításként jellemezhetjük. Dramaturgiaiailag azonban Kolhaas Mihály bitófaig vezető sorsának alakítója. A *Bánk bántól*, de talán Bornemisza *Magyar Elektrájától* a jelenkorig igazolható, hogy történelmi darabjainkban a magánélet és a hatalom között erkölcsi és eszmei szikrák gyűjtják meg a tragédiát. S a két pólus között közvetítő erők működnek. Katona darabjában Biberach az, aki kísérti Ottót Melinda elcsábítására. Mert a királynő öccsének, Ottónak a bizalmasa. Bánkot országjárásának keserű tapasztalatai még nem lobbantják végletes haragra, voltaképp Tiborc is csak megerősíti és színpadi jelenléttel hitelesíti a testében és lelkében összeomlott haza voltát. Kolhaas Mihályt nem érinti a fejedelemség hogyléte, az elbukott Münzer-lázadás már csak fájdalmas emlékként tűnik fel benne; ő lovait vásározza, szereti is állatait. Krisztusi szeretetben él; édeni otthont jelent neki Lisbeth és gyermeke, Henrik.

De elvadul a paradicsomkert, amikor betör a KÖZ, vagyis Vencel és báró cimborája, Günther jogtalanul passzust követelve, két lovát lefoglalja. Herse elbeszéléséből majd azt is megtudjuk, hogy értékük alatti áron akarták megvenni, s ebből indult a kálvária egy olyan birodalomban, amelyben ragaszkodva „a meghirdetett törvényekhez: az is elegendő kihágásnak” (Kolhaas). Hat lovának árát fizeti ki a lókereskedő, mire a bíróság megállapítja: a passzust jogtalanul követelték, de a zálogban leromlott állatok jóvátétele elmaradt. Müller Ferencben, a fejedelmi kancellária legfőbb tanácsadójában Kolhaas reménye, hogy kérvényét megfogalmazza, melynek eredményeként panaszát a hatalom orvosolja. Müller a második felvonás első képében Kolhaas házában jelenik meg, s már első mondatában Sütő András jellemrajzzal is szolgál: „Ferenc fogalmazza, s Müller úr juttatja be Lisbethet az uralkodó elé” – mondja Kolhaas. Színpadról hallva vagy olvasva derűs szójátéknak tűnik a baráti készség, de majd a dráma utolsó jelenetéből tragikus mélységig visszaviláglik Müller igazi lénye. Müller hirdeti ki Kolhaas halálos ítéletét, s zárásként megjegyzi: „A hang az enyém volt – a döntés a császáré, Mihály.” A ember tehát nem azonos elveivel: „szakmai”, jogi érvekre hivatkozik Müller, midőn Kolhaas panaszát fogalmazza, de már a hatalom észjárását követi: „A mi szavaink értelme ott van azoknak a fejében, akik azokat olvassák.” S azt is tudja, hogy: „A hivatal... egységes, összetartó család. A családnak egyetlen tagját sem tanácsos rágalmazni.” Az alkalmazkodás művésze Müller persze hogy legfőbb ügyésszé lép elő, mire Kolhaas sorsa beteljesedik. Müller tudja, mi az igazság, de a bibliai idézet neki nem hitbéli, hanem stilisztikai fordulat. Képzelnék róla: „Istenemre mondom” – pojáca pillanatában még kezét is szíve fölé helyezi, de közben röhög a világon, mert jól tudja nem az Igazságot, hanem a Hatalom Rendjét képviseli. Lelki szakadozottságát pedig cinizmusával igazolja: „Hogyan mentsük föl az embert, ha nem tartjuk számon a vétkeit? A társadalom olyan, mint... a libamáj a tepsiben. Ha nem figyelik, odaég.” Így aztán jobb, ha sületlen a társadalom, sokaságnak fogyaszthatatlan.

Az is sűríti a dráma szövetét, hogy Sütő András Müllert a család ismeretségi körébe fonja, hozzá úgy, hogy Kolhaasnak vetélytársa volt, mert Lisbeth kezét is megkérte, aki „kedvesen bár és puha szavakkal visszautasított”-a. Nemcsak a fogalmazásban mesterkedik Müller, hanem Lisbeth kérvényátadási hadműveletét is szervezi. Ahogy Kleistnél is: Lisbeth akciója tragikus kudarc, mert a testőrség halálosan megsebzti az asszonyt. Sütő András darabjában a gyász hírt Müller tudatja. Már asszonya sebesülésének hírére Kolhaas elkeseredése az egekbe csap: „Az Ur-isten haragja beköltözött a házamba”, de felesége elvesztésének hírére már puskáját felemeli, s fegyveres lovászaival Tronkába indul. Ahogy Bánkot Melinda összeroppantása feletti fájdalom vezeti a királynőhöz, úgy Kolhaast Lisbeth halála döbbsenti rá hiszékenységre, és vezeti a bosszúra a tronkai urak ellen. Akiknek elvetemült társaságát a harmadik felvonás első képében ismerhetjük meg. S nem csak Antónia nővér öngyilkosságához vezető bacchanáliában, hanem ahogyan felsőbb igazodásukról beszélnek: a pápista rokonok „felajánlását” Luther hitére, jól tudván a „szolgálatos fülek” hatalmát a fejedelmi udvar játékaiban. Abban is kü-

lönbözik Sütő András drámája Kleist kisregényétől, hogy a választófejedelem nem jelenik meg. Ez a kafkaizálás csaknem minden későbbi Sütő darabot jellemez; különösen a *Szuzai menyegző* (Nagy Sándor) és *Az álomkommandó* (Elnök) politikai asszociációja jelentéssé; a *Káin és Ábel*, továbbá az *Advent a Hargitán* isteni hallgatásában pedig az egyéni panaszban, imában a közösségi egyedülmaradás fájdalmát kiáltja világgá, hol protestáló szenvedéllyel, máskor rezignált híradásként. Tamási Áron *Csalóka szivárványát* a tragédia múltán égre tekintő mondattal zárja: Isten „Isten is egyedül van, s mégis milyen szépen hallgat!...”. Sütő András Kolhaasának hadba indulását szoltár kíséri: „Egyedüli reményünk csak te vagy, Úristen...”

(„az október végi tiszta lángok / szívébe égették a szabadságot!” Október színvallásra kötelező s így feloldozást adó szent ünnepünk. Legalább „valami töredelmes bánat, akár egy fátyolos bocsánat szavacska”? Nem is a múlt, hanem a jelen hazugságaiért, az eltolvajlott ezer milliárdért éppúgy, mint a hazapiszkító fordulatokért. Újabb haz(a)ugságokkal a Jelen is „gondosan elüntetve”. Először: a hazugságra nemzett-biztonsági kockázat mint cinkos-cinikus ürügy és fedőérv a „letipratás” eszközeként. Nem hiszitek? A szavak nem kiürültek, ennél is pusztítóbb állapotba hullottak: ellentétükbe csaptak át. Reform: deform; lendület: bénulat. Tervezés: anarchia. Gyarapodás-kifosztás. Egyeztetés: én dumálok, nektek pedig „kuss”! A nemzetbiztonság mint belső izgatás: a bosszúbadjárat a Fellegvárból irányítva. VIPERA és maszkos bandájának véres farsangja. Miként Az álomkommandóban: a sajátos demokrácia: „Ellenünk van, aki nincs velünk / Akad majd számára kötelünk.” Nagy Imre és mártírtársainak kötél, reájuk emlékezőknek gumilövédék és bakancs, humanizálódásunk fél évszázadának diadalos jeleként. Be-ne valljon semmit – így a fellegvári parancs; másnap az ország szemébe hazudik, azóta: Ismeretlen Tettes. S még ámul is: intézményéhez alig érkezett panasz. Majd tán kivizsgálja önmagát? (i)Gazság-szolgáltatás „Kalóziában”. Különös, hogy az Ismeretlen VIPERA Budapest Nagydíjaként néven neveztetik. Eleddig 181 feljelentés érkezett az Ismeretlen Nagydíjas és bandája ellen. A letartóztatások több mint nyolcvan százaléka törvénytelen volt. A Görgényből Marosvásárhelyre rontott, leitatott borda kései, símaszkos-bakancsos utódai. „Mert semmit nem felejtész.” A mosti VIPERA-járást különösképpen nem. Oktalan bosszúbadjárat, justizmord. De meddig a türelem? Végelgyengült demokrácia. Gyógymód még receptdíjra se mutatkozik. Mikor vadulhat a bika – jogszerűen?)

A Luther Mártonnal való találkozás a dráma központi jelenete. Kleistnél a lócsiszár az ellene kiadott Luther-hirdetményt követően keresi fel a főtisztelendőt. Ebben Kolhaas öngyilkossággal fenyegetve kényszeríti, hogy Luther meghallgassa igazságát. Sütő András hőse mély hite folytán se zsarolhatja az egyházi tekintélyt, hiszen tudja: élete fölött Isten rendelkezik. A kisregényben Luther dörgedelme az állam illetékességére figyelmezteti Kolhaast; a „bosszú” és az „örjögés” kifejezésével többször is minősíti a lócsiszár lázadását. De az asszony halálának tényére mintha érvei elfogynának, s a hadi csapatok összevonására figyelmezteti a lócsiszárt. Ami pedig a megbocsátást illeti: a lázadó kereskedő Kleist krónikájában a választófejedelem iránt mutat engedékenységet. Sütő András darabjában a virágvasárnapi képbe lép be Luther: amikor a tronkai várban a bosszú elszabadulna: „Ki innen a kufárokkal!” – mondja Nagelschmidt, s a főpap azonnal magas fokon,

feddással kezdi: „Kolhaas! Mire vetemedel?” Kettejük összecsapása pedig a cselekvés helyes idejének és okának tisztázására hegyezett. Kolhaas emlékezteti a főpapot: korábban zsarnoknak nevezte a császárt, és disznónak mondta a szász herceget. Luthernek most egyházának védelme és megtartása a legfontosabb, tehát a kolhaasi lázadásban a reformáció veszélyeztetését s az ellenreformáció tüzeinek fellobbanását féli. A lócsiszar vádjára pedig így felel: „Mindennek megvan a maga ideje.” Kolhaas pedig nem látja a nagyobb ügy veszedelmét. Néhány sűrített mondatban a dráma követi a kleisti jelenetet: Lisbeth halálát Luther is megsiratta, és megbocsátásra szólítja fel a kereskedőt. S itt egy drámai fordulat következik, amelyről a darab elemzői s még színházi előadások (például a kaposvári ősbemutató) is eltekintenek. Midőn Sütő András darabjában Luther megbocsátási kérelmét Kolhaas elutasítja, ezzel a fejedelem vétkére sincs bocsánat, „A vár négy sarkán megszólalnak a kürtök”. Jelevén, hogy a herceg és a fejedelem közös hadserege szorító gyűrűt vont a lázadók köré, tehát Kolhaas bukása bizonyosnak látszik. A *Fáklyalángban* Kossuth és Görgey vitáját a hadi utak bezárulása véglegesíti, s már csak a fegyverletétel ígérheti az élet esélyét, s tán a holnap reményét. (Görgey: *...beszélne még, de birtelen újabb, erősebb kürtjelek minden oldalról, a teremben is, mintha a nézőket bekerítenék*. Bezárult a kör! Kossuth: *szinte vidáman*. Döntött a sors, helyettünk is.)

Kolhaas fegyveres harcát feladhatja, de becsületét nem engedheti, ezért nem bocsáthat meg a vétkeseknek. Fontos tétel Sütő András darabjában, hogy a lázadásnak csak egyik neme a dárdás-fustélyos harc, a másik s a fontosabb: a tisztesség megtartása. Amely hitbéli és emberi feladat. Kolhaasnak ez az erkölcsiekben megőrzendő Jövőt, jelképeként is a GYERMEK-et jelenti. Henrik neki ama, utolsó szalmaszál, amely „ABBÓL A JÁSZOLBÓL VALÓ”. Kolhaas fegyverletétele a „megnyittatás”, tehát részleges. Az „elárultatás” nagelschmidtí vádló fájdalmát a harci ütközések feladásaként értelmezhetjük, de nem Henrik holnapjáról való lemondást. Mert az utolsó, az ítélethirdetési kép előtt már a lutheri jelenetben megfogalmazódik Kolhaas végrendelete: „Semmit sem hagyhatok rá, csak az árvaságot, amely térdeplő reménységéből fölegyenesedett reménytelenséggé fogja nevelni őt.”

(Bédékerekbe való világlátványosság: a törvényhozás háza kettős ráccsal körbekerítve. „Alkotmányos komédia” [Széchenyi István]. A kormánytagok és a képviselők etetése szigorúan tilos! Ők etetnek. „Kalózia” műveleti terület, „hódothsági övezet / vérző kövezet”. A veres alkotmányt a rozsdá marja. Lendületben a kormány-sütőde: kegyelemkenyér – mint szociális juttatás. Ketrecesítés és hetven évre titkosítás. Bűntudat és gyávaság. A gyalázatos eseményekre ködfelhőt eregető és Vipera-igazolól bizottságok rajzanak. „Riasztó jelzések: főlényből – nyelv-gyilok, / ostorszáj-rémhírek, sűrű nyálturmix / meg nyegle sziszegések. / És lehozott tények, betiltott / JÖVENDŐLÉSEK.” Poszt(ó)modern Vipera-banda: nem tudja, hogy méregzacskójától az Idő majd megszabadítja. Mert, amit kifűjt és kilőtt, az majd igazságszérumként hat a holnapra, s nemcsak az áldozatok, hanem újabb nemzedékek is emlékeznek a megszégyenített ünnepre.)

Az utolsó kép: ítélethirdetés Drezda főterén. Az igazságszolgáltatás kutyakomédiája. Hogy mentse rendszerének alávaló voltát, a hatalom a kevesebbet, a jelen-

téktelent engedi, s olykor még emberét is áldozza: Kolhaas visszakaphatja lovait, szolgálja pedig a cseréppipát, a taplót, a csontnyelű pipaszurkálót, s az urak bandája tisztségeitől megfosztatik, s a császári leirat Vencelt börtönre ítéli. Érdemes figyelni arra is, hogy Sütő András a bámész, ujjongó sokadalmat miként irányítja a színpadon. Miközben Kolhaas átveszi a visszaszolgáltattott javakat, a császár érkezésének hírére a nép éltető kiáltásokkal elhagyja a piacteret. Noha az ítélethirdetés nem fejeződött be. Mert a bámész tömeg beéri a látszatigazsággal. Eltűnnek, kilépnek a valóságos dráma teréből. S a kafkaizálás újabb jele: a császár sem jelenik meg. Ilyenképpen a nép szembesülése elmarad a becsapattással, az ámtással. Az istenáldotta tömeg, amely kivonja magát az Eseményből, élhet a maga álmaiban, mert csak a hatalom cirkuszi látványát óhajti. A diadalos vonulásban (ó, kegyes osztogató!) fillérek is repülhetnek a nép közé. A császár pedig „Éljen!”, ameddig utódja nem következik. Íme: az otthonmaradottak mákonyos békeidillje. Amelyben a tömegemember nem érzékeli a világ valóságos működését, s nem a jog rendjét és emberi méltóságát, igénye sincs rá. Nem a szabadságot tekinti az állam alapjának és erejének, hanem a mániákus URALOM szentségét, s ebben a virtuális komédiában mint nézők legfőbb ámulhatnak és tapsolhatnak! A népszórakoztatás „silója” folyamatosan gyalulja a szabadság igényét.

Kamaradrámává szűkül a darabzáró jelenet, amely egyben a tragédia tetőzése is. Kolhaas virágvasárnapi örömét már csak magának hírelheti, majd Müller Ferenc közli a császár halálos ítéletét. Lám, a latrok mégis csak uralják Isten házát. Nagelschmidt és Kolhaas vitája befejeződött. De nem azzal, hogy már a kezdettől is Nagelschmidtnek volt igaza. Sütő András darabja, Kolhaas végzetes sorsa azt is sugallja, hogy a lócsiszárnak nemcsak hite és jogtisztelete folytán, hanem családja oltalmazójaként is végig kellett járnia útját. Nagelschmidt asszony és gyermek híján könnyen lobbant és lázított: út menti szegénylegényként élt, ám ha bújni kellett, Kolhaas házában talált menedéket. Elvek és eszmék vitája felett így teljes és hiteles a cselekvés páros igazsága: bujdosó és bujtató szövetsége az „Azért is mondom!” harcát hirdeti.

Előadások nyomán, főként Harag György kolozsvári bemutatójához igazodva, Sütő András némely ponton módosított darabjának először az *Igaz Szóban* 1974. áprilisban közreadott szövegét. Vélhetően előadhatási szemponttól is vezetve, a szerző, Harag György kérésére, Nagelschmidt hangjára írt Kolhaas-balladával keretezte a darabot, jelezve a történet múltbeliségét. A zárójelenet nyelvi-képisége is egyszerűsödött. Okkal azért, hogy a halálos ítélet erejét ne tompítsa, ne szépítse a bibliai képek káprázata, amely némi önsajnálati zengésre melodramatikusra is hangolta volna a becsapattás végzetes tényét. Zsámbéki Gábor rendező is joggal húzott a képes beszédből, s Harag György kolozsvári színpadán tovább szikárodott Kolhaas és Nagelschmidt döbbenete. Az eredeti szövegben a gyermek születését idéző lucfenyő felőli gondoskodást Kolhaas túlzottan részletezi, a módosított, tömörített változatban megmaradt a kép végrendeletes ereje: „Vigyázz, meg ne sértsd a gyökereit. Öntözzessétek, hogy új erőre kapjon.” S utóbb, a darab kötetben olvasható változatában, kétségbeesésében Nagelschmidt nem meneszti Hersét

Lutherhez. Valóban fölösleges; Kolhaas becsapásával a világ elárultatott. Benne Luther is. Shaw *Szent Johannájának* máglyára vezető útját érdemes összevetni Kolhaas Mihályéval. Az igazság sorsát pontosabban. Az Elítéltetés és a Rehabilitáció kettősségét. Shaw hőstét máglyára küldik, s majd a darab ironikus utójátékában Johanna az idő és a történelem jóvátételeként szentté emelkedik. Sütő András tragédiájában egy jelenetbe sűrítve keservesebb s modernebb tanulság mutatkozik. Apróság, a pipaszurkáló-igazsága az övé lehet, de a sorsát érintő igazságban bukásra ítéltetett. A Jogrend is csak káprázat, a Hatalom magához igazítja, kényszeríti az Igazságot.

Még a darabzáró mondatról. Bővítéséről pontosabban. Az *Igaz Szóban* az utolsó replika így olvasható: „Kolhaas... Melyik úton mégy el? Nagelschmidt: Amelyik Münzer Tamáshoz vezet. Kolhaas: Az jó. Az a legrövidebb.” Sütő András így egészítette véglegessé: „A hazavezető.” E kifejezéssel hatásosabb, mert a drámai kör pontosan bezárul. Családját és gyermeke holnapját féltő Kolhaas az otthon szentségét nem adja fel. Ilyenképpen nemcsak az út iránya és hossza kérdéses. A bitó alatt a lócsiszár Henrik felnevelését Nagelschmidtre bízva, így a kis lucfenyő és a gyermek képe Lisbethet s együtt a családiasságot, az elveszett biblikus édent is kifejezi.

Részleges igazság tehát, ha a „hazavezető út”-at csak a müncheni lázadás irányának értelmezzük. Megerősíti a többértelműséget Kolhaas utolsó monológja, amelyben így szól barátjához: „Milyen szelíd most az arcod, Karl. Soha nem láttalak ennyire szelídnék. Mintha Jézus törülközőjét használtad volna. Amelyiken rajta maradtak a vonásai. Az ő türelmére lett volna szükségünk – egymás iránti veszedelemben.” Most Nagelschmidtet jellemzi azzal krisztusi szelídséggel, amiként Kolhaast láttuk a darab elején. Találkozás a testvériségben. Nagelschmidt tehát már az kolhaasi úton indul, mert utolsó kívánságaként a kereskedő feleségének képmását őrző amulettel és a gyermekkel reátestálja az otthon felelősségét és tragédiájának tapasztalatát is. Mert bármennyire is müncheni az irány, a tiltakozás és a lázadás ezernyi változata káprázik előtte, de a perchez igazodó alkalmas esz- közt meg kell választani az „Azért is mondom” elszántságával.

(„Cszimazajok”-ban is örök Október és örök Virágvasárnap. Amely szerint a virágzó tavasz idusán a kufárok „förtelmes naftalinbúze” mint „a pokol beígért és szakadatlanul kiömlő illata” kiszellőztetendő. Áltatják magukat persze, hogy „elvtársai a helyzetnek”. „Annyi tanulás után” is csak tanulgatjuk a „színről színre” látást. „A szívünkbe égetett szabadság”: azt azért tudjuk, hogy „márciusban Petőfi is újrakezdi, megint előlről”. Amivel a Vipera banda nem számol, ez is Kodálynál olvasható: „Népet kormányozni nem lehet nép-pszichológiai ismeretek nélkül. És szeretet nélkül nem lehet hibáiról le- szoktatni. „Vipera és bandája szeretethiányában gyűlölködik, s vezeti ütlegelésében. Így azt nem tudhatja, egyetemi végzettségéből is felmentve, hogy gyávitási és kussolás-kényszeres badművelete felszabadítja a lelkeket, mert a „Félelmen túli tartományba” helyez át bennünket. „Kalózia” fölött élünk immár felebarátaim, amelynek elszánt dalosai erőt sugároznak nekünk, el-elgyengülő-gyávu- ló társaknak, tudatván: „miért e földi ágy, / s miért a csillagok fölötté”.

Lakásunk bejáratát kicsi fenyő őrzi. Sikaszóban fogant, öt és fél esztendeje Sütő András féltő tekintete kísérte, midőn kocsiba helyeztük azon az esős augusztusi napon. Gyakran szomjazva, cserepeket és lakóhelyet váltva egyedüli növény, amely búségesen kíséri és őrzi életünket. Hazatérve apród-örtállóként fogad bennünket, s növendék lesz majd még akkor is, ha már az üressé lett otthonból valahová áttelepítve gyermekeink-unokáink örömét vigyázza. Ha rápillantok, immár drága atyai és testvéri barátaimra gondolok. „Földi vigasz helyett / Megannyi égi membrán”, és fényükkel „...ránk süt a / csillagoltár.” ☒

UTÓIRATKÉNT:

1.

„egy lőcsre akasztott viharlámpa
is fényt terít a homályra,
és a zablák tompított
iker fénye,
de megyünk rendületlen
a ránk zubanó sötétségbe”

2.

„Talán a századik évforduló tiszta és szép lesz.
A történelemnek van ideje.”

3.

„Ne féljetekek...!”

JEGYZETEK

KODÁLY ZOLTÁNNak a mottóban idézett sorait Breuer János közölte a *Tiszatáj* 1992/12-es számában. A Kállai Gyula nevével jelzett dosszióban őrzött feljegyzés 1957-ben vagy 1958-ban fogalmazott levél tervezetének valószínűsíthető.

Az idézőjeles, ám hivatkozás nélküli szavak, szójátékok, sorok, vers címek és szakaszok, vallomástörödékek, prózai mondatok NAGY GÁSPÁR alkotásaiból valók.

Lázok János vette észre (*Sütő András drámatrilógiája*. Marosvásárhely, 1997, Custos–Mentor K.), hogy Kleist kisregénye Kohlhaasnak, Sütő András Kolhaasnak írja hőségét, ez utóbbi írásformát követjük Kleist művét említve is. További alapvető munkák a dráma és az életmű értelmezésében: Bertha Zoltán: *Sütő András* (Pozsony, 1997, Kalligram K.); Görömbei András: *Sütő András* (Bp., 1986, Akadémiai K.); Péter Orsolya: *Csillagok a máglyán* (Bp., 1997, Nemzeti Tankönyvkiadó).